

**ВИЗНАЧЕННЯ СТАНУ ІНДИКАТОРІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ
НА МАКРОРІВНІ**

У сучасних наукових дослідженнях при визначенні поняття «сталий розвиток», як глобального процесу не виникає гострих протиріч. Так сталий розвиток у цілому визначається як процес гармонізації продуктивних сил, задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умови збереження цілісності навколишнього природного середовища, і створення можливостей для рівноваги між економічним потенціалом і вимогами людей усіх поколінь. У той же час протиріччя починають виникати при визначенні того, що слід розуміти під сталим розвитком регіону, а також при визначенні тих заходів, які необхідно проводити на рівні регіону для забезпечення його сталого розвитку. Це означає, що концепція сталого розвитку, є теоретичною по своїй суті й не має відповідного методологічного змісту. Для того, щоб вона стала практично застосовною необхідна система індикаторів, що найбільш повно характеризують процес сталого розвитку.

Різним аспектам цієї проблеми присвячені роботи Алімова О., Буркінського Б., Герасимчука З., Долішнього М., Осауленка О., Шевчука В. та інших представників економічної наукової думки. Параметризація індикаторів сталого розвитку висвітлюється у загальнодержавних документах [5,9].

Одночасно ані в монографічних дослідженнях, ані в періодичних наукових виданнях досі не знайшлося місця предметному аналізу та угруповуванню індикаторів, які відображають стан сталого розвитку на макрорегіональному рівні. Відтак головною метою статті є спроба з позицій системного підходу відкреслити коло індикаторів розвитку макрорегіонів України та проаналізувати на їх підставі стан та диференціацію економічних районів як базових територіальних структур нашої держави. У процесі розробки системи індикаторів сталого регіонального розвитку слід враховувати, що регіони перебувають в об'єктивно нерівних умовах для забезпечення розвитку. Регіональному розвитку сприяє ефективне використання конкурентних переваг, зв'язаних із виробничими, екологічними та соціодемографічними факторами.

Для реалізації означеної мети необхідно рішення двох макрозавдань: розробити методичні підходи щодо розробки і впровадження індикаторів сталого розвитку регіонів України; на підставі обраних індикаторів провести предметний аналіз стану сталого розвитку макрорегіонів України.

Виходячи з вище викладеного, на наш погляд, доцільним є побудова системи індикаторів стійкого регіонального розвитку на макрорівні на основі визначення пропульсивних галузей регіональної економіки та провідних ланок соціосфери.

Підведення підсумків розвитку світового співтовариства за останні роки після конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992) і для конференції ООН в Йоханесбурзі (2002) свідчить, що дещо активізувались в останні роки дослідження в області розробки індикаторів сталого розвитку у світі і країнах СНД, зокрема, Росії. Спроби зрозуміти, як оцінити прогрес (чи регрес) у сталому розвитку породили нові підходи та індикатори. Практично всі провідні міжнародні організації - ООН, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Європейське співтовариство та ін. - модифікували або запропонували нові системи показників вимірювання стійкості. Аналогічна тенденція спостерігалася і в багатьох країнах світу. Таким чином, серед розробок на макрорівні в останні роки слід відзначити проект Центру підготовки та реалізації міжнародних проектів технічного сприяння (ЦПРП) "Облік екологічного чинника в системі індикаторів соціально-економічного розвитку" (2001).

Так, проект "Розробка індикаторів для оцінки стійкості процесу економічних та соціальних реформ в Російській Федерації" складався з двох компонент: результатом першого були індикатори сталого розвитку на федеральному рівні, другого - індикатори для двох пілотних регіонів (Томської і Воронежської області).

Індикатори сталого розвитку повинні відображати економічні, соціальні та екологічні аспекти задоволення потреб сучасного покоління без обмеження потреб майбутніх поколінь. Щоб розвиток міг вважатися стійким, воно повинно здійснюватися з урахуванням досягнення економічного зростання, але при забезпеченні його збалансованості з потребами суспільства щодо поліпшення якості життя і політикою, спрямованою на запобігання деградації навколишнього середовища.

Виходячи з існуючого досвіду [1, 7] можна констатувати, що індикатори призначені для вирішення наступних завдань на регіональному рівні:

- 1) Визначення цілей, серед них вкажемо на головні:

виявлення конкретних цілей політики сталого розвитку в кількісній формі;
розробка стратегій для майбутнього розвитку;

2) Управління:

моніторинг досягнення цілей сталого розвитку;

оцінка досягнутого прогресу;

інформація для планування і прийняття рішень органами влади;

підвищення якості управлінських рішень на регіональному рівні з урахуванням позицій і інтересів різних груп населення.

3) Оцінка положення регіону в країні і світі передбачає:

міжрегіональні порівняння, обґрунтування трансфертів;

взаємовідносини регіону з міжнародним співтовариством, залучення іноземних інвестицій, програм, грантів.

4) Участь громадськості:

інформування, навчання, взаємозв'язок із суспільством та окремими групами;

залучення громадськості до участі в громадянській діяльності.

У контексті розробки певної політики і в зв'язку з перерахованими задачами індикатори стійкості повинні виконувати наступні функції.

По-перше, визначати чи висловлювати мету що впливає із загальнодержавних / регіональних стратегічних програм. Індикатори відображають ключові цілі і заходи, визначені в рамках регіональних програм розвитку і програм соціально-економічного розвитку регіонів України. Це дасть можливість встановлювати ряд цільових показників для кожного індикатора, забезпечуючи, таким чином, більш чітке бачення і розуміння спільних цілей політики.

По-друге, вони повинні забезпечувати основу для оцінки ходу реалізації цих стратегій на різних рівнях (технічні й управлінські цілі). Індикатори дають можливість здійснювати вимірювання, моніторинг, оцінку та аналіз темпів та ефективності руху у напрямку до досягнення цілей сталого розвитку і, в разі необхідності, коригувати загальну політику таким чином, щоб направити розвиток у потрібне русло, що забезпечує його стійкість.

Конструктивне значення має процедура вибору індикаторів згідно з територіальними рівнями дослідження. Як показує світовий досвід [4], розробка індикаторів сталого розвитку можлива на трьох рівнях: національний, регіональний (області, краї, автономії та ін.), місцевий (райони, муніципалітети, міста та ін.)

На цих трьох рівнях можуть розроблятися свої власні системи індикаторів, що володіють індивідуальними особливостями. Так, індикатори, розроблені на національному рівні, не завжди будуть однаково корисними для різних рівнів державної влади. Не всі регіональні індикатори сталого розвитку можуть застосовуватися з однаковою ефективністю на національному або місцевому рівнях і навпаки. Тому в ідеалі доцільно мати "наскрізні" індикатори, які застосовні для будь-якого рівня – національного, регіонального, місцевого. До числа таких індикаторів належать багато соціальні та екологічні показники, за якими є статистика для всіх рівнів: це, наприклад, показники, пов'язані з безробіттям, освітою, охоронюваними територіями і т.д. Разом з тим в залежності від рівня аналізу системи індикаторів можуть істотно різнитися. Невід'ємною процедурою такого дослідження стає вибір.

Є ряд критеріїв, які можуть бути використані при розробці наборів індикаторів або при виборі будь-яких альтернативних індикаторів. Ці критерії можна згрупувати за чотирма основними тематичними категоріями.

Світовий досвід показує, що індикатори стійкості повинні, по можливості, відповідати також наступним критеріям:

можливість використання на регіональному та національному рівнях;

мати кількісне вираження;

спиратися на наявну систему національної статистики і не вимагати значних витрат для збору інформації та розрахунків;

можливість оцінки в тимчасовій динаміці;

репрезентативність для міжнародних зіставлень;

мати обмежене число та ін..

Інформаційної та методологічною основою для розробки індикаторів сталого розвитку та їх подальшого використання в процесі прийняття рішень на регіональному рівні можуть служити:

наявна державна статистична інформація;

відомча інформація (регіональні адміністрації та їх структури, підрозділи міністерств і відомств);

регіональна інформація (наприклад, отримана на базі соціологічних опитувань населення регіону);

методичні розробки як затвержені, так і перебувають у стадії підготовки, з обліку екологічних параметрів у документах, що визначають стратегічні напрями розвитку галузей; наукові публікації та розробки в даній сфері досліджень.

Інтегральний підхід до побудови агрегованого індикатора стійкості найбільш повно реалізований в розробках структур ООН і Світового Банку..

Важливе значення має ранжування індикаторів. Шляхом ранжування системи індикаторів за рівнями пріоритетності пішли практично всі міжнародні організації та багато країн при розробці систем індикаторів. Широке поширення отримали системи "ключових / базових індикаторів". Так, Комісія зі сталого розвитку ООН скоротила більш ніж в 2 рази кількість спочатку пропонованих понад 130 показників в 2001 році. Аналогічним шляхом ідуть багато країн. П'ятнадцять ключових / базових індикаторів були виділені у Великобританії на основі стратегії сталого розвитку "Краща якість життя". У США за основними критеріями були відібрані 400 показників і наступний відбір за додатковими критеріями скоротив їх кількість до 40. В Україні рекомендовано використання 13 індикаторів сталого економічного розвитку, 5 – соціального, 31 – екологічного розвитку [9].

Використання ключових / базових індикаторів за тематичними напрямками дає набагато більш чітку картину ситуації з рівнями стійкості. Тому для регіонів були вибрані ключові індикатори для відображення тих питань, які цікавлять і хвилюють широкі кола населення, включаючи науковців та громадські об'єднання. Ключові індикатори є дуже корисними з точки зору інформування населення про базисних питаннях стійкості. Це допомагає громадськості зрозуміти, що таке стійкість і чому вона важлива, а також оцінити темпи руху регіону / країни по шляху сталого розвитку. Досвід показує, що ключові індикатори часто користуються популярністю серед населення в тих випадках, коли вони відображають питання, які хвилюють кожного. Використання таких індикаторів для демонстрації діяльності регіональної влади в галузі сталого розвитку дозволить підвищити довіру населення до влади і буде вести до розширення участі громадськості та громадянському суспільству.

До додаткових індикаторів належать показники, які включені в систему індикаторів сталого розвитку і є важливими для регіону, але не в такій мірі, як базові.

Якщо базові та додаткові індикатори можуть бути використані більшістю регіонів країни, то до числа специфічних індикаторів увійшли ті, які актуальні для конкретної території.

Принципи побудови систем індикаторів слід підібрати таким чином, щоб відобразити специфіку регіонів, у тому числі, особливості сучасного періоду розвитку. У міру зміни умов розвитку, формування основ ринкової економіки, соціальних трансформацій набір індикаторів повинен гнучко реагувати на процеси, що відбуваються і змінюватися, включаючи нові показники і виводячи втратили свою актуальність.

Найважливішим компонентом загального процесу впровадження індикаторів виступає звітність за індикаторами сталого розвитку. Ще одним важливим питанням є частота подання звітів. Багато індикатори розвиваються досить повільно, у зв'язку з чим введення системи щорічної звітності (найбільш часто використовуваною і загальноприйнятою) для цих індикаторів може бути складним. З практичної точки зору, необхідно буде прийняти рішення про те, чи повинні щорічні звіти відображати весь базовий перелік індикаторів, або буде більш доцільним встановити для певних індикаторів більш широкі часові рамки звітності (наприклад, один раз на п'ять років) для того, щоб забезпечити отримання піддаються інтерпретації та оцінці даних.

Обов'язково передбачається, що індикатори стійкості будуть впливати на образ дій і сформовану практику, проте для цього необхідний час. Тому графік впровадження індикаторів стійкості повинен бути розроблений з урахуванням часу, який буде потрібно людям для їх засвоєння та адаптації. Тому обмін досвідом і консультації повинні розглядатися як важливий елемент процесу розробки та впровадження індикаторів. Вони проводяться в наступних цілях: розробка такого набору індикаторів, який відбивав би найбільш актуальні питання і проблеми на регіональному рівні; тестування набору індикаторів на предмет його практичної застосовності (з урахуванням таких факторів як наявність даних, якість даних, розподіл функцій і обов'язків між різними елементами інституційної структури і т.д.).

Виходячи з вище викладеного, на наш погляд, доцільним є побудова дворівневої системи індикаторів стійкого регіонального розвитку: на макрорівні (без урахування специфіки регіону) і мезорівні (з урахуванням регіональної специфіки) на основі визначення пропульсивних галузей економіки регіонів. При цьому перший варіант більш привабливий, бо дає можливість а) спостерігати інформацію за всіма макрорегіонами; б) відобразити найбільш презентативні показники розвитку. На

нашу думку, доцільно використовувати 12 наступних індикаторів сталого регіонального розвитку на макрорівні.

1. Динаміка виробництва ВРП. Динаміка економічного розвитку регіонів протягом останніх 15 років визначалася станом і тенденціями макроекономічних процесів у країні, зокрема тривалим періодом економічного спаду, труднощами ринкових трансформаційних процесів, кардинальною зміною відносин власності, трансформаціями системи державного управління тощо. З урахуванням факторів, особливостей і тенденцій соціально-економічного розвитку регіонів за останні 20 років можна виділити два основних етапи. Головною рисою першого етапу (1991-2000 рр.) була сильна економічна криза, викликана розпадом Радянського Союзу. Глибокою економічною кризою були охоплені всі без винятку регіони України. Про це чітко свідчить динаміка зміни обсягів виробництва валового регіонального продукту з урахуванням темпів середньорічної інфляції в період з 1995 р. по 2000 р. Другий етап розпочався на початку XXI століття і характеризується економічним зростанням і поліпшенням основних соціально-економічних показників регіонального розвитку. Однак наслідки глибоких депресійних і стагнаційних процесів у регіональному розвитку України значною мірою відбилися на темпах соціально-економічного розвитку у період глобальної фінансової кризи.

2. Динаміка вартості основних засобів. Незважаючи на значні негативні тенденції соціально-економічного розвитку, в усіх регіонах України вдалося досягти зростання вартості основних засобів виробництва (з урахуванням темпів середньорічної інфляції за досліджуваний період) на величину від 99% у Карпатському регіоні до 550% у Центральному регіоні (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка вартості основних засобів, млрд. грн. *

Регіони	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2008 у % до 1995 р.
Донецький	97,6	206,6	311,3	362,0	386,0	361,5	370,4
Придніпровський	160,8**	335,1	352,5	385,6	430,6	448,6	279,0
Східний	117,6	268,2	266,0	299,4	385,5	394,4	335,4
Причорноморський	140,7	274,1	258,0	298,4	334,4	342,1	243,1
Центральний	133,8	245,5	346,2	406,3	498,1	866,3	647,5
Поліський	70,2	145,0	139,5	136,4	157,1	151,0	215,1
Подільський	58,5**	113,7	108,8	110,6	125,5	151,8	259,5
Карпатський	92,4	170,8	181,8	186,0	197,1	184,2	199,4
Різниця між max і min значеннями:							
- млрд. грн.	102,3	221,4	243,7	295,7	372,6	5,7	x
- раз	2,7	2,9	3,2	3,7	4,0	5,7	x

*складено автором на основі [8].

**напівжирним шрифтом відмічені максимальні значення, напівжирним і курсивом мінімальні.

Проте вищезгадані тенденції зростання вартості основних засобів виробництва не можна ототожнювати з вирішенням проблем морального та фізичного старіння цих засобів. Перед господарськими комплексами всіх без винятку регіонів України, як і раніше, з усією гостротою стоїть проблема оновлення та модернізації виробничої інфраструктури, зношення багатьох видів обладнання становить 60-70%. Актуальною залишається проблема регіональної диференціації в забезпеченні основними засобами виробництва, величина якої збільшилася з 2,7 у 1995 р. до 5,7 разів у 2008 р. У той же час це дещо менше, ніж диференціація в обсягах виробництва валового регіонального продукту (3,8-5,9 рази), що посередньо може свідчити про недостатню ефективність використання наявного виробничого потенціалу в Подільському та Поліському регіонах.

3. Рівень доходів регіональних бюджетів на 1 люд. Головним наслідком кризових явищ 90-х років XX століття стало згортання товарного виробництва у більшості регіонів, відсутність структурних перетворень у господарських комплексах, зниження рівня добробуту населення, зростання чисельності безробітних, масове приховане безробіття, зростання бюджетного дефіциту та зниження прибутків регіональних бюджетів. У результаті в 2000 р. у порівнянні з рівнем 1995 р. в усіх регіонах України прибутки регіональних бюджетів (з урахуванням темпів середньорічної інфляції за досліджуваний період) знизилися приблизно вдвічі. Виняток становив Донецький регіон, де зниження бюджетних прибутків склало 30% (табл. 2). У Подільському регіоні лише в 2006 р. вдалося досягти наповнюваності бюджету на рівні 1995 р. У той же час у решті регіонів вдалося досягти зростання прибутків бюджету протягом останніх років.

Таблиця 2

Динаміка прибутків регіональних бюджетів України, млрд. грн. *

Регіони	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2008 у % до 1995 р.
Донецький	10,6	7,4**	8,9	11,9	14,3	13,9	131,1
Придніпровський	7,5	4,3	10,5	13,3	15,4	17,7	236,0
Східний	13,4	6,9	14,5	17,0	19,3	18,5	138,1
Причорноморський	13,7	7,3	12,5	16,1	20,5	19,9	145,3
Центральний	5,2**	3,1	5,3	7,5	9,3	8,9	171,2
Поліський	6,7	3,7	7,7	9,5	11,9	12,3	183,6
Подільський	8,6	5,0	6,7	8,5	10,3	10,4	120,9
Карпатський	11,0	5,2	10,8	14,2	15,9	18,2	165,5
Різниця між max і min значеннями: - млрд. грн.	8,5	4,3	9,2	9,5	11,2	11	x
- раз	2,6	2,4	2,7	2,3	2,2	2,2	x

*складено автором на основі [8].

**напівжирним шрифтом відмічені максимальні значення, напівжирним і курсивом – мінімальні.

Найбільші темпи зростання спостерігалися в Придніпровському – 136%, Центральному – 71% і Поліському регіонах – 84%.

4. Інвестиції в основний капітал. Формування ефективної інвестиційної діяльності на регіональному рівні є актуальним завданням, від розв'язання якого залежить подолання кризового стану виробничого потенціалу регіональних господарських комплексів і подальший успішний його розвиток. Аналіз стану інвестиційної діяльності свідчить, що в регіонах України протягом досліджуваного періоду простежується тенденція активізації інвестиційних процесів, що відповідає загальній тенденції стабілізації економічного спаду до 2000 р. й економічному зростанню після 2000 р. Так, за 1995-2008 рр. обсяг інвестицій в основний капітал (з урахуванням середньорічних темпів інфляції) зріс в усіх регіонах України (за винятком Донецького) на величину від 106% у Придніпровському регіоні до 237% у Причорноморському регіоні (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка інвестицій в основний капітал регіонів України (на макрорівні), млрд. грн. *

Регіони	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2008 у % до 1995 р.
Донецький	22,6	8,9	21,5	24,4	33,4	13,6	60,2
Придніпровський	13,9	8,4	19,1	23,2	29,7	28,6	205,8
Східний	8,8	7,7	16,8	20,1	26,5	23,7	269,3
Причорноморський	9,2	6,8	19,5	24,5	30,8	31,0	337,0
Центральний	26,3**	20,7	44,3	49,7	69,0	68,6	260,8
Поліський	5,3**	3,0	7,5	10,0	13,3	13,8	260,4
Подільський	5,5	2,3	6,2	8,2	11,6	12,4	225,5
Карпатський	7,5	4,8	12,7	16,9	21,6	23,8	317,3
Різниця між max і min значеннями: - млрд. грн.	21	18,4	38,1	41,5	57,4	56,2	x
- раз	5,0	9,0	7,1	6,1	5,9	5,5	x

*складено автором на основі [8].

**напівжирним шрифтом відмічені максимальні значення, напівжирним і курсивом – мінімальні.

Для інвестиційної діяльності характерний високий ступінь регіональної диференціації, максимум якої був зафіксований в 2000 р. на позначці в 9 разів.

5. Виробництво ВРП на душу населення. Безумовно, одним із ключових факторів, що визначає рівень життя населення того чи іншого регіону, є рівень виробництва валового регіонального продукту в розрахунку на душу населення. У більшості регіонів України протягом аналізованого періоду – з 1995 р. по 2008 р. – спостерігалось збільшення обсягів виробництва валового регіонального продукту в розрахунку на душу населення (з урахуванням середньорічних темпів інфляції) (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка виробництва валового регіонального продукту по регіонах України (на макрорівні)
в розрахунку на 1 чол., тис. грн.

Регіони	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008р.	2008 у % до 1995 р.
Донецький	12,11	7,14	16,96	19,50	22,58	16,51	136,3
Придніпровський	17,41	12,29	16,30	18,90	22,82	16,78	96,4
Східний	9,00	8,18	14,11	16,11	19,19	14,35	159,4
Причорноморський	6,38**	5,35	11,29	12,75	14,67	11,51	180,4
Центральний	24,84**	21,38	27,15	30,76	37,99	29,48	118,7
Поліський	8,49	5,05	9,43	10,37	11,88	9,06	106,7
Подільський	8,62	4,83	8,49	9,60	10,94	8,57	99,4
Карпатський	6,77	4,44	9,48	10,64	12,15	9,21	136,0
Різниця між max і min значеннями: - тис. грн.	18,46	16,94	18,66	21,16	27,05	20,91	x
- раз	3,9	4,8	3,2	3,2	3,5	3,4	x

*складено автором на основі [8].

**напівжирним шрифтом відмічені максимальні значення, напівжирним і курсивом – мінімальні.

Центральний регіон залишається лідером із виробництва ВРП на душу населення, депресивні Подільський, Карпатський і Поліський регіони займають останні місця за цим показником і поступаються Центральному регіону в 3-4 рази.

6. Рівень прибутків населення на 1 чол. Менш вираженою є диверсифікація регіонів України за рівнем прибутків населення (з урахуванням середньорічних темпів інфляції). Хоча тут також лідирує Центральный регіон, в 2,5-3 рази випереджаючи за цим показником Поліський і Подільський регіони (табл. 5).

Таблиця 5

Динаміка прибутків населення по регіонах України (на макрорівні), млрд. грн. *

Регіони	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2008 у % до 1995 р.
Донецький	38,7	34,3	36,5	103,8	117,8	133,0	343,7
Придніпровський	36,5	32,1	85,0	96,9	109,1	121,2	332,1
Східний	50,1	33,1	69,1	79,2	89,3	99,2	198,0
Причорноморський	31,8	24,5	80,5	90,8	103,9	114,5	360,1
Центральний	52,5**	46,4	102,6	122,4	144,9	164,2	312,8
Поліський	19,9**	15,6	50,4	57,8	64,5	70,4	353,8
Подільський	26,5	21,2	44,7	50,9	57,5	62,1	234,3
Карпатський	22,3	17,1	65,1	72,7	84,3	92,0	412,6
Різниця між max і min значеннями: - млрд. грн.	32,6	30,8	57,9	71,5	87,4	102,1	X
- раз	2,6	3,0	2,3	2,4	2,5	2,6	X

*складено автором на основі [8].

**напівжирним шрифтом відмічені максимальні значення, напівжирним і курсивом – мінімальні.

Як позитивну тенденцію соціального розвитку регіонів України необхідно відзначити суттєве зростання обсягів прибутків населення протягом 1995-2008 рр. в усіх регіонах України. Хоча величина такого приросту також різна – від 312% в Карпатському регіоні до 98% у Східному регіоні України. Динаміка прибутків населення в регіонах України свідчить про те, що темпи їх зростання в розрахунку на 1 чол. в 2-3 рази перевищують темпи зростання обсягів виробництва ВРП на душу населення.

З огляду на зазначені вище тенденції уявлення про те, що виробництво все більшої кількості товарів і послуг є найкращим шляхом підвищення рівня життя та вирішення інших соціально-економічних завдань, є певною мірою однобічним. Рівень життя може бути відносно низьким при високих показниках економічного росту. Отже, традиційні макроекономічні показники не є повністю

адекватними характеристиками розвитку суспільства в усьому його розмаїтті.

Регіональна диференціація прибутків населення (табл. 12) визначається об'єктивними та суб'єктивними чинниками. До перших належить, перш за все, специфіка регіональних економік, а до других – ступінь уміння та бажання місцевої влади впливати на ситуацію. Вкрай необхідним є перехід від моделі конкурентоспроможності економіки, яка ґрунтується на дешевизні (товарів, послуг і робочої сили), до моделі, орієнтованої на високу якість (товарів, послуг і робочої сили).

7. Рівень людського розвитку. Найбільш об'єктивну оцінку якості життя на регіональному рівні дозволяє отримати розрахунок індексу людського розвитку, який узагальнює і зводить у єдиний показник особливості кожного регіону у сфері демографічного розвитку, розвитку ринку праці, матеріального добробуту населення й умов проживання, соціального середовища, доступності освітніх і медичних послуг, екології та фінансового забезпечення. Зупинимося на короткій характеристиці особливостей окремих сфер соціального розвитку регіональних господарських комплексів, що визначають розмір індексу людського розвитку.

8. Матеріальний добробут. Рівень матеріального добробуту населення (табл. 6) можна розглядати як одну з найважливіших соціальних категорій, яка формується під впливом усіх без винятку суб'єктів економічних відносин. Його підвищення повинно бути пріоритетним напрямком державної соціально-економічної стратегії, зокрема спрямованої на реалізацію засад соціально орієнтованої ринкової економіки.

Таблиця 6

Оцінка індексу матеріального добробуту в регіонах України (на макрорівні)*

Регіони	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2008 р. у % до 2000 р.
Донецький	0,477	0,444	0,444	0,445	0,451	94,5
Придніпровський	0,554	0,502	0,521	0,508	0,510	92,1
Східний	0,545	0,509	0,531	0,524	0,527	96,7
Причорноморський	0,513	0,478	0,489	0,476	0,499	97,3
Центральний	0,592**	0,537	0,552	0,554	0,573	96,8
Поліський	0,430	0,406	0,410	0,403	0,414	96,3
Подільський	0,374	0,324	0,322	0,320	0,331	88,5
Карпатський	0,361**	0,329	0,339	0,326	0,339	93,9
Різниця між max і min значеннями, %	64,0	65,7	71,4	73,1	73,1	x

*складено автором на основі [8].

**напівжирним шрифтом відмічені максимальні значення, напівжирним і курсивом – мінімальні.

Зниження реальних прибутків населення та поширення бідності в період проведення ринкових реформ – це результат не тільки падіння рівня матеріального виробництва та високої інфляції, але й наслідок відсутності ефективних механізмів соціальної адаптації підприємств до нових умов. І хоча протягом 2004-2008 рр. намітилася тенденція зростання реальних доходів, компенсувати втрати попередніх років вона не в змозі. Посилилася диференціація населення за різними соціальними групами, а також за професійною приналежністю. Безумовно, такий стан речей призвів до поглиблення соціальної нестабільності в суспільстві, а також до зниження трудових стимулів.

9. Стан та охорона здоров'я. Рівень захворюваності та смертності населення України залишається критичним: 40% населення – це інваліди й особи, які перебувають на диспансерному обліку, тобто потребують системного лікування. Середня очікувана тривалість життя при народженні в Україні менше, ніж у європейських постсоціалістичних країнах, на 5-6 років і на 9-11 років менше, ніж в економічно розвинених країнах. Найгостріші проблеми здоров'я населення України пов'язані з хворобами системи кровообігу, новоутвореннями (перш за все у чоловіків працездатного віку) і такими соціальними хворобами, як СНІД і туберкульоз. Розвиток цих хвороб посилюється екологічними проблемами, поширеністю шкідливих звичок. У результаті індекс стану й охорони здоров'я в регіонах України знизився від 3% у Причорноморському регіоні до 11% у Подільському регіоні (табл. 7).

В останні роки в більшості регіонів України з державного бюджету на охорону здоров'я реально виділяється менше 50% коштів від обсягу запланованих. У регіонах України розмір коштів, які виділяються на забезпечення функціонування та розвитку системи охорони здоров'я, коливається в межах 3-4% від ВРП і не досягає показника, який Всесвітня організація охорони здоров'я вважає нижньою межею фінансування, нижче за яку охорона здоров'я є неідеальною (6,5% ВВП).

Таблиця 7

Оцінка індексу стану й охорони здоров'я в регіонах України (на макрорівні) *

Регіони	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2008 р. у % до 2000 р.
Донецький	0,626	0,591	0,591	0,594	0,601	96,0
Придніпровський	0,630	0,569	0,590	0,576	0,577	91,6
Східний	0,624	0,574	0,601	0,590	0,594	95,2
Причорноморський	0,583**	0,540	0,553	0,538	0,566	97,1
Центральний	0,709	0,640	0,653	0,655	0,680	95,9
Поліський	0,616	0,586	0,597	0,588	0,599	97,2
Подільський	0,800	0,696	0,691	0,686	0,710	88,8
Карпатський	0,823**	0,742	0,772	0,743	0,774	94,0
Різниця між max і min значеннями, %	41,2	30,4	39,6	38,1	36,7	x

*складено автором на основі [8].

**напівжирним шрифтом відмічені максимальні значення, напівжирним і курсивом – мінімальні.

10. Рівень освіти населення. Перша половина ХХІ ст., за прогнозами економістів, філософів і соціологів, повинна бути часом освіти й інформації. Зростання інтелектуального потенціалу суспільства, задоволення сучасних потреб людини в отриманні освітніх послуг є складовими цілями державної політики у сфері освіти.

На початку 90-х рр. в Україні здійснюється кардинальне реформування системи освіти, метою якого є усунення розбіжностей в її розвитку, наближення до аналогічних систем в економічно розвинених державах. У той же час спостерігається зниження витрат держави на розвиток академічної науки та впровадження новітніх технологій. У 1985 р. асигнування на науку за рахунок державного бюджету становили 3,0% до ВВП, а в 2003 р. – всього 0,5%. Такі тенденції можуть призвести до технологічної залежності багатьох галузей економіки від розвинених держав світу.

11. Екологічна ситуація. Беззаперечним є той факт, що сфера екологічної безпеки формує обличчя країни, її місце у світовому просторі. Залежність людини від навколишнього середовища існувала завжди, але сьогодні зростання масштабів господарювання руйнує природні умови життя людини. Реалізація громадських потреб тісно пов'язана з виробничою активністю. На відміну від розвинених країн світу, Україна залишається державою, де зберігається екстенсивний тип розвитку економіки, що неминуче призводить до нераціонального природокористування.

У сформованих умовах лише екологічну ситуацію в Причорноморському регіоні з деякою часткою умовності можна назвати відносно сприятливою. У той же час індекс екологічної ситуації в Донецькому та Придніпровському регіонах свідчить про те, що високі результати виробництва ВРП досягаються, в тому числі, за рахунок несприятливої зміни екологічної ситуації (табл. 8).

Таблиця 8

Оцінка індексу екологічної ситуації в регіонах України (на макрорівні) *

Регіони	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2008 р. у % до 2000 р.
Донецький	0,544**	0,525	0,525	0,530	0,535	98,3
Придніпровський	0,690	0,611	0,637	0,622	0,621	90,0
Східний	0,820	0,767	0,802	0,792	0,795	97,0
Причорноморський	0,956**	0,890	0,912	0,889	0,931	97,4
Центральний	0,856	0,774	0,791	0,793	0,823	96,1
Поліський	0,882	0,838	0,849	0,835	0,855	96,9
Подільський	0,886	0,780	0,775	0,775	0,805	90,9
Карпатський	0,856	0,769	0,803	0,772	0,804	93,9
Різниця між max і min значеннями, %	75,7	69,5	73,7	67,7	74,0	x

*складено автором на основі [8].

**напівжирним шрифтом відмічені максимальні значення, напівжирним і курсивом – мінімальні.

Деградаційні процеси в навколишньому середовищі негативно впливають на стан здоров'я населення та ефективність суспільного виробництва: зокрема, середньорічні втрати ВВП внаслідок погіршення екологічних умов складають 10-15%.

В умовах трансформації суспільства особливого значення набуває формування нової еколого-

економічної політики держави, визначення її ролі в системі ринкових відносин.

12-м узагальнюючим індикатором сталого розвитку на макрорівні виступає демографічний розвиток (табл. 9).

Таблиця 9

Оцінка індексу демографічного розвитку в регіонах України (на макрорівні) *

Регіони	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2008 р. у % до 2000 р.
Донецький	0,351**	0,332	0,332	0,334	0,338	96,3
Придніпровський	0,414	0,374	0,388	0,379	0,380	91,8
Східний	0,554	0,512	0,535	0,527	0,530	95,7
Причорноморський	0,354	0,329	0,336	0,329	0,343	96,9
Центральний	0,636	0,577	0,592	0,594	0,610	95,9
Поліський	0,547	0,519	0,527	0,518	0,529	96,7
Подільський	0,647	0,564	0,561	0,558	0,579	89,5
Карпатський	0,666**	0,600	0,626	0,602	0,627	94,1
Різниця між max і min значеннями, %	89,7	82,4	88,6	83,0	85,5	x

*складено автором на основі [8].

**напівжирним шрифтом відмічені максимальні значення, напівжирним і курсивом – мінімальні.

В умовах глобалізації, яка посилює диспропорції в рівнях прогресу економічно розвинених та інших країн, серед причин, які стримують повноцінне формування трудового, зокрема інтелектуального потенціалу, особливе місце займають несприятливі тенденції сучасного демографічного розвитку. Динаміка індексу демографічного розвитку в регіонах України дозволяє провести паралель між рівнем розвитку суспільного виробництва та демографічним розвитком регіону. Промислово розвинені регіони мають найменші рівні індексу демографічного розвитку.

Для України та низки інших країн із перехідною економікою, які характеризуються негативним приростом населення, такий стан речей сприяє ще більшому загостренню демографічної кризи. Загалом, у більшості країн із перехідною економікою економічна та демографічна кризи щільно пов'язані між собою та посилюють одна одну, що негативно позначається на формуванні майбутнього потенціалу суспільства. Перехід до практичної реалізації концепції сталого розвитку будь-якої країни не можливий без ретельної оцінки тріади «соціум-економіка-середовище» на підставі певних індикаторів. Такі індикатори важливі не самі по собі, а як інструмент визначення цілей сталого розвитку, тобто, необхідні для стратегічного планування в регіоні. Існуючі на сьогоднішній день індикатори можуть досить добре відбивати зміни процесу сталого розвитку. Наведена система індикаторів сталого розвитку та проведений на їх підставі комплексний аналіз соціально-економічної та екологічної обстановки дає можливість простежити головні проблеми розвитку на макрорівні, але навряд чи будуть застосовні при визначенні того, які дії необхідні для досягнення сталого розвитку на мезорегіональному рівні. Тому в рамках мезорегіону потрібен набір інших індикаторів, який місцеві влади можуть використовувати, щоб управляти сталістю в межах їх повноважень. Це вже перспектива для подальших досліджень.

Література

- 1.Бобылев С.Н. Методические рекомендации по разработке и внедрению индикаторов устойчивого развития регионального уровня / С.Н. Бобылев, С.В. Соловьев. – М.: ERM, 2003. – 36с.
- 2.Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізм реалізації / З.В. Герасимчук. – Луцьк: Надстир'я, 2002. - 528с.
- 3.Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі XX-XXI століть: нові пріоритети / М.І. Долішній. – К.: Наукова думка, 2006. - 512с.
- 4.Дейлі І. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / І. Дейлі. – К.: Інтелсфера, 2001. – 312с.
- 5.Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів // [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1359-xiv>
- 6.«Про стимулювання розвитку регіонів». Закон України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2850-15>
- 7.Соловій І.П. Аналіз індикаторів суспільного прогресу в контексті державної політики, спрямованої на реалізацію пріоритетів сталого розвитку України / І.П. Соловій, М.П. Душна // Регіональна економіка. – 2009. - №2. – С. 199-205.
- 8.Статистичний щорічник України за 2008 рік. – К.: Держкомстат, 2009. – 567с
- 9.Стратегія сталого розвитку України [Електронна версія книги «Україна. Сталий розвиток». 2006.]. – Режим доступу: <http://www.bookmarket./Hst/61html>.